

Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΥΡΚΑΪΑ ΤΗΣ 5ης/18ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1917
ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Κατά τις έρευνες και αναδιφήσεις μου τις σχετικές με τη νεώτερη ιστορία τής Θεσσαλονίκης, ιδίως σχετικά με τη μεγάλη πυρκαϊά τής 5ης/18ης Αυγούστου 1917, είχα την ευκαιρία να γνωρίσω—εκτός από τη βιβλιογραφία που μνημονεύει ο Χ α ρ ά λ. Π α π α σ τ ά θ η ς στην ενδιαφέρουσα μελέτη του, "Ένα υπόμνημα για την πυρκαϊά τής Θεσσαλονίκης στα 1917 και την περίθαλψη των θυμάτων, «Μακεδονικά» 18 (1978) 143-171—το βιβλίο ενός Γάλλου αξιωματικού του ναυτικού κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, του René Marie Frédéric Dufour de la Thuillerie, De Salonique à Constantinople. Souvenirs de la Division navale d' Orient, 1916-1919, Paris 1921. Ο Doufour de la Thuillerie ξεκινώντας με ένα σύνταγμα άποικιακού στρατού φθάνει στη Θεσσαλονίκη στις 29 Νοεμβρίου 1916¹. Το βιβλίο του αυτό, που το μνημονεύει ανάμεσα σε πολλά άλλα, που άφορούν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, και ή έκδοση «Η Θεσσαλονίκη, στο βιβλίο» τής Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σ. 89, άρ. 518, μάς δίνει πολλές και ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη μεγάλη πυρκαϊά τής πόλης σε χωριστό κεφάλαιο—πληροφορίες που, προστιθέμενες σε άλλες γνωστές από τη δημοσίευση άλλων σχετικών άρθρων και από άφηγήσεις παλαιών Θεσσαλονικέων είναι δυνατόν να μάς δώσουν μια συνολική εικόνα του τραγικού γεγονότος. Νομίζω ότι ή έκθεση του Dufour de la Thuillerie είναι ή πιό άξιόπιστη περιγραφή², που δίνει άκριβώς τις φρικτές εικόνες, όπως τις θυμάμαι ζωηρά χαραγμένες και χρωματισμένες στην παιδική μου μνήμη, στη μνήμη των 8 χρόνων μου.

1. Τα διάφορα όπλαταγωγά και άλλα φορτηγά είχαν άποβιβάσει στην πόλη ως τα τέλη Ίανουαρίου 1916 ποικιλώνυμα στρατεύματα, 225.000 Άγγλους, Γάλλους, Σενεγαλέζους κ.λ. (βλ. L. A b a s t a d o, La perle de l'Égée. Salonique, pendant la guerre mondiale, Salonique 1918, σ. 48-58. Βλ. και J. A n c e l, Les travaux et les jours de l'armée d'Orient (1915-1918), Paris 1921, σ. 27 κ.έ. Περιγραφές τής Θεσσαλονίκης την έποχή αυτή με παραπομπές στα οικεία βιβλία βλ. στοΰ Ά π ο σ τ ό λ ο υ Ε. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, "Η Θεσσαλονίκη στα 1430, 1821 και 1912-1918, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 73 κ.έ.

2. Το άρθρο του πρεσβ. Λ. Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ, "Ερήμωση, που δημοσίευσε άμέσως στον πρώτο τόμο του «Γρηγορίου του Παλαμά», σ. 532-538, ως αυτόπτης μάρτυρας τής τραγωδίας, μάλλον ως «θρήνος» τής Θεσσαλονίκης μπορεί να θεωρηθεί παρά ως θετική εξιστόρησή της.

Πρὶν ὅμως προχωρήσω στὴν ἐξιστόρηση τῆς θεομηνίας ἐκείνης, νομίζω πὼς εἶναι χρήσιμο νὰ μνημονεύσω προεισαγωγικὰ τὰ ὄσα ἄλλα ἐνδιαφέροντα διηγεῖται ὁ Dufour de la Thuillerie γιὰ τὴν πόλη καὶ τὶς γειτονιές της, ἰδίως γιὰ τὴν ἐπάνω πόλη καὶ τὰ κάστρα της, πληροφορίες διάσπαρτες σὲ διάφορα κεφάλαια τοῦ βιβλίου του μὲ ρομαντικὸ αἶσθημα, ἐπηρεασμένο ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Pierre Loti γιὰ τὴν Ἀνατολή καὶ τὶς πόλεις της¹. Ὁ ποιητικὸς του οἶστρος ξεχύνεται ἰδίως στὶς σ. 5-7. Ὅταν τοῦ μένει καιρὸς, γράφει ἄλλοῦ, δὲν χάνει τὴν εὐκαιρία νὰ κάνει τὸν προσφιλή του περίπατο (promenade favorite)—διασχίζοντας γρήγορα τὴ θορυβώδη κάτω πόλη—πρὸς τὶς ἐπάνω τουρκικὲς συνοικίες καὶ πρὸς τὰ τεῖχη ποῦ πλαισιώνουν αὐτὴ τὴν παλιὰ μακεδονικὴ πόλη (σ. 45-46). «Ἐκεῖ ἐπάνω, γράφει, δὲν ὑπάρχει τὸ πλήθος· δὲν συναντᾶς πιά στρατιῶτες καὶ ναῦτες τῶν συμμαχικῶν στρατῶν, δὲν παρουσιάζεται καθόλου ὁ εὐρωπαϊκὸς πληθυσμὸς, καὶ εἶμαι γι' αὐτὸ γοητευμένος. Ἐκεῖ τουλάχιστο, δὲν αἰσθάνομαι νὰ βρίσκομαι μακριὰ ἀπὸ τὸ πολεμικὸ δυτικὸ στρατόπεδο· ἐκεῖ μόνο ξαναβρίσκω τὸ ἀνατολίτικο πλαίσιο· ἐκεῖ τέλος ἀνακαλύπτω τὸ λαμπρὸ πανόραμα τοῦ ὄρμου καὶ τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖο ξετυλίγεται ὡς τὸν μεγαλόπρεπο Ὀλυμπο καὶ στοὺς ὄγκους τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ὀσσας· ἐκεῖ μπορῶ ν' ἀποθαυμάσω μέσα στὴ γαλήνη καὶ στὴ μισοσιγαλιὰ τὴν “ποθητὴ πόλη” (ville connoitée)², ποῦ ἀπλώνεται στὰ πόδια μου σάν μιὰ ἀπέραντη βεντάγια». Καὶ συνεχίζει τὶς φευγαλέες ρομαντικὲς σκέψεις του κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ περιπάτου, ἀλλὰ μᾶς δίνει καὶ θετικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση τῶν τειχῶν, γιὰ τὴ συνοικία τοῦ Γεντὶ Κουλεῖ (Ἑπταπυργίου), καθὼς καὶ γιὰ τὸν χῶρο τῆς βυζαντινῆς Ἀκρόπολης καὶ τὸν φτωχικὸ πληθυσμὸ της. «Εὐχάριστα προχωρῶ παράπλευρα πρὸς τὰ τεῖχη μὲ τὶς ἐπάλλξεις τους, παρὰ τὴν ἐρείπωσή τους, ἴχνη μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, ἐνθυμήσεις ἐποχῶν πρὸ εὐτυχισμένων, στὶς ὁποῖες τὸ πάχος τῶν τειχῶν ἀποτελοῦσε ἓνα φοβερὸ ἐμπόδιο καὶ μιὰ πολύτιμη ἄμυνα. Δὲν γνώριζαν τότε τὴ φρικαλέα δύναμη τῶν νέων ἐκρηκτικῶν, οὔτε τὰ τερατώδη μηχανήματα τοῦ βαρέος πυροβο-

1. Προσωπικὲς ἀναμνήσεις τοῦ P. Loti ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ τὸν Μάιο τοῦ 1876 βλ. στὸ μυθιστόρημά του «Aziyédé», στὴν ἀρχὴ τοῦ ὁποίου ἀφηγεῖται ὡς ἀξιωματικὸς καὶ αὐτός, τοῦ ναυτικοῦ, τὴν ἐκτέλεση τῶν καταδικασμένων μουσουλμάνων γιὰ τὸν φόνο τῶν Εὐρωπαϊκῶν προξένων στὴ Θεσσαλονικὴ, τῆς Γαλλίας Jules Moulin καὶ τῆς Γερμανίας Ἑρρίκου Ἄμποτ (β. Ἀποστολόου Ε. Βακαλόπουλου, Τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης τὸν Μάιο τοῦ 1876, «Παγκαρπία Μακεδονικῆς Γῆς», Θεσσαλονικὴ 1980, σ. 133 ἢ στὰ «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 193-262.

2. Ἐκφραση ποῦ ὑπαινίσσεται τὸ φημισμένο βιβλίο τοῦ Pierre Risal (ψευδώνυμο τοῦ Joseph Nehama), La ville connoitée, Salonique, τὸ ὁποῖο μέσα σὲ τέσσερα χρόνια (1914-1918) εἶχε γνωρίσει πέντε ἐκδόσεις.

λικοῦ, τὰ ὅποια μποροῦν νὰ καταστρέψουν ἰσχυρότατες πόλεις.

Ἀνεβαίνω γενικά πρὸς τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς παλιᾶς πόλης, πρὸς τὴ συνοικία τοῦ Γεντι Κουλέ (ἢ τῶν Ἑπτὰ Πύργων), μέσ' ἀπὸ τὴν ὁποία φθάνει κανεὶς στὴν Ἀκρόπολη, περίβολο καταφυγίου, περικλειστο μέσα στὰ τεῖχη, γιὰ νὰ χρησιμεύει σὰν τελευταία προστασία ἐναντίον τῶν πολιορκητῶν.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν Ἀκρόπολη ὑπάρχουν κῆποι ἀπὸ ὀπωροφόρα δένδρα, χωράφια καλλιεργούμενα ἀπὸ περιορισμένον πληθυσμό, πού κατοικεῖ σὲ πανάθλια μονώροφα σπίτια πιδὸ φτωχὰ καὶ πιδὸ ἄθλια κι ἀπ' αὐτὰ ἀκόμη τὰ δικά μας «zoniars» (τῆς ζώνης) κατὰ μῆκος τῶν ὀχυρώσεων τοῦ Παρισιοῦ. Ἐνα τζαμί, τοῦ ὁποίου τὴν αἰχμὴ τοῦ μιναρὲ τὴν εἶχε χτυπήσει μιὰ βουλγάρικη βόμβα καὶ πού τελικὰ κατέρρευσε ὀλόκληρο, ἀφοῦ δὲν ἐπισκευάστηκε, δείχνει τὴν εἴσοδο, κοντὰ σ' ἓνα μυστηριώδη τεκέ ἔρημο καὶ σὰν ἐγκαταλειμμένο. Τὸ σύνολό του σοῦ δίνει τὴν ἐντύπωση τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ θανάτου, καὶ σκέπτεται κανεὶς, σ' αὐτὴ τὴ βυθισμένη στὴ μοναξιά γωνία, στὰ ὄρια μιᾶς ἔρημης ἐξοχῆς καὶ μιᾶς πολυκατοικημένης πόλης, ὅτι ἡ διαπεραστικὴ φωνὴ τοῦ μουεζίνη ἔχει πιά πάψει γιὰ πάντα ν' ἀκούεται» (σ. 46-47).

Ἐκεῖ, γύρω στὰ τεῖχη, ὅπου γνωρίζει ὁ συγγραφέας μας πολλὰς μικρὰς γωνίες, διαλέγει μερικὰ παρατηρητήρια, γιὰ ν' ἀποθαυμάσει τὴν πόλη πρὸς τὴ θάλασσα, ἢ πρὸς τὴν ἐξοχή, καθισμένος στὸ ἔδαφος ἢ σὲ μιὰ πέτρα γκρεμισμένου τοίχου ἐνὸς πανάθλιου σπιτιοῦ, κάτω ἀπὸ τὴ σκιά, ἂν ἦταν δυνατόν, ἐνὸς ἀπομονωμένου δένδρου κοντὰ σὲ μιὰ πηγὴ. Ἐκεῖ βρίσκει τὴν ἄνεση νὰ ἴδῃ, νὰ σκεφθεῖ καὶ νὰ δοκιμάσει μιὰ μεγάλη γοητεία, γιὰτὶ μέσα ἀπὸ τὰ κοντινὰ ἐλικοειδῆ δρομάκια παρνοῦν κάπου-κάπου Τοῦρκοι, Ἑβραῖοι, Ἕλληνες, ἄνδρες γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἢ πηγαίνουν στὶς βρύσες. Ἐκεῖ παρατηρεῖ, ἐξετάζει, ὄψεις ἀνθρώπων καὶ ἐνδυμασιῶν. Ἡ κάθε στροφή, ἢ κάθε γωνιά τοῦ παρουσιάζει καὶ μιὰ ξεχωριστὴ γραφικότητα καὶ ἓνα ξεχωριστὸ θέλημα. Καὶ ἐκεῖνο πού τὸν μαγεύει προπάντων εἶναι αὐτὸ τὸ φῶς τῆς Ἀνατολῆς (σ. 48-49).

Μὲ τὸν ἴδιον τόνο συνεχίζει νὰ περιγράφει τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς σκέψεις του ἀκούγοντας τὰ τραγούδια ἢ παρατηρώντας τοὺς Ἕλληνες καὶ Σέρβους στρατιῶτες, τὶς γιορτές, τὶς γυναικεῖες καὶ ἀνδρικές φορεσιῖς καὶ ἄλλα πού τοῦ φαίνονται ἀξιοπρόσεκτα (σ. 49-54).

2. Ἐκεῖνο ὅμως πού κίνησε περισσότερο τὸ ἐνδιαφέρον μου—καὶ γι' αὐτὸ κυρίως ἐπισήμανα τὸ βιβλίον του—εἶναι τὸ πέμπτον κεφάλαιον, πού ἀναφέρεται στὴ μεγάλη πυρκαϊὰ τῆς Θεσσαλονίκης τῆς 5ης καὶ 6ης Αὐγούστου τοῦ 1917, κεφάλαιον πού με ἐνδιέφερε ἰδιαίτερα, γιὰτὶ—παιδάκι τότε—μένοντας μόνιμα στὴν πόλη αὐτὴ, στὴν ὁδὸ Ἁγίου Δημη-

τρίου, 80-100 μέτρα Α. τοῦ ὁμώνυμου ναοῦ, εἶχα ζήσει τὴ μεγάλη ἐκείνη τραγωδία. Οἱ σκηνές ἐκεῖνες ἔμειναν ἀνεξάλειπτα γραμμένες στὴ μνήμη μου: ἐκεῖνο τὸ ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου ἀνεβαίνοντας τὴν ὁδὸ Βενιζέλου, λίγο πιὸ πάνω ἀπὸ τὴν Ἐγνατία, ὅπου τὸ καπνοπωλεῖο τοῦ πατέρα μου, ἄκουσα τὸν θόρυβο τῶν τουλουμπατζήδων (πυροσβεστῶν), ποὺ ἔτρεχαν μὲ τὶς πρωτόγονες ἀντλίες τους πρὸς τὸν τόπο τῆς πυρκαϊᾶς, δυτικὰ τοῦ Διοικητηρίου. Ἡ πυρκαϊὰ ὅμως αὐτὴ δὲν μοῦ εἶχε κάνει ἐντύπωση, γιατί τὰ φαινόμενα τῆς φωτιάς στὴν πόλη μας ἦταν συνηθισμένα καὶ ἔπειτα ἦταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ σπίτι μας. Ὅταν ὅμως ἔφθασα ἐκεῖ καὶ πέρασαν λίγες ὥρες, προτοῦ ἀκόμη βραδιάσει, ἡ πυρκαϊὰ εἶχε πάρει μεγάλη ἔκταση ὑποβοηθούμενη ἀπὸ τὸν Βαρδάρη ποῦ ἐκείνη τὴ μέρα φυσοῦσε ἄγρια. Ἀπὸ ἓνα δωμάτιο τοῦ δευτέρου ὀρόφου, ποὺ προεξεῖχε (τὸ σαχνισί) καὶ ἔβλεπε στὴν Ἀγίου Δημητρίου, κοιτάζαμε μαζὶ μὲ τὴν ἀναστατωμένη μητέρα μου τὴ φωτιά νὰ προχωρεῖ πρὸς τὸ Διοικητήριον καὶ τὶς φλόγες τῆς νὰ κατατρώγουν τὰ σπίτια, νὰ πετιοῦνται ἔξω ἀπὸ τὰ παράθυρα σὰν πύρινα φίδια, ἐνῶ μὲς ἀπὸ τὸν δρόμο ὁμάδες ἀλαλιασμένων ἀνθρώπων μὲ κᾶρα ἢ καρότσια, ὅπου εἶχαν στοιβάξει ὅ,τι εἶχαν μπορέσει νὰ περισώσουν ἢ κρατώντας μπόγους μὲ ὅ,τι πολύτιμο εἶχαν, ἔρχονταν τρεχάτες καὶ ξεφωνίζοντας ἀπὸ τὰ δυτικὰ μὲ κατεύθυνση πρὸς Α., πρὸς τὸ νεκροταφεῖο τῆς Εὐαγγελίστριας. Ἀπέραντη ἡ σύγχυση. Τότε παρατηρήθηκαν καὶ μερικὰ ἐλειινὰ ἐπεισόδια μὲ πρωταγωνιστὲς ὀρισμένα κακοποιὰ στοιχεῖα—μερικοὺς ξένους στρατιῶτες—ποὺ προέτρεπαν τοὺς κατοίκους νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ σπίτια τους, γιατί δὴθεν θὰ τὰ ἀνατίναζαν, γιὰ νὰ δημιουργήσουν φράγμα στὴν πυρκαϊά, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ τὰ λεηλατήσουν. Τότε ἡ μητέρα μου, ποὺ πανικόβλητη προσευχόταν ἔμπρὸς στὸ εἰκονοστάσι τοῦ σπιτιοῦ μας—ὁ πατέρας καὶ ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός μου, ὁ Θανασάκης, 16 ἐτῶν, ἔλειπαν στὸ κατὰστημα, ὅπου προσπαθοῦσαν νὰ περισώσουν μέσα σὲ σακιά καὶ ν' ἀσφαλίσουν ἀπὸ κλοπὲς τὰ πακέτα τῶν σιγαρέτων καὶ τῶν καπνῶν—ἔδωσε σὲ μένα καὶ στὸν μεσαῖο μου ἀδελφό, τὸν Γιώργο, ἡλικίας 13 ἐτῶν, ἀπὸ ἓνα μπόγο μὲ ὅ,τι πολύτιμο νόμιζε πὼς ἔπρεπε νὰ σωθεῖ καὶ μᾶς εἶπε νὰ περιμένουμε ἓνα τετράγωνο παρακάτω, στὴν ὁδὸ Εὐριπίδου, ἀλλὰ ἐκεῖ, ὕστερ' ἀπὸ λίγο ἢ γρήγορη ἐξάπλωση τῆς φωτιάς καὶ ὁ σκεπασμένος ἀπὸ καπνοὺς οὐρανὸς (φωτ. 1) μᾶς φόβισε καὶ μᾶς ἔκανε νὰ νομίζουμε ὅτι ἡ φωτιά εἶχε φτάσει πιά κοντὰ στὸ σπίτι μας· ἔτσι προχωροῦμε πιὸ πέρα καὶ ἀκόμη παραέρα καὶ τελικά, ἀπὸ τετράγωνο σὲ τετράγωνο καὶ ἀπὸ πρόσκαιρη στάθμευση σὲ ἄλλη στάθμευση, φτάσαμε ἔμπρὸς στὸ νεκροταφεῖο τῆς Εὐαγγελίστριας. Καὶ ἀπ' ἐκεῖ—νύχτα πιά—καταφύγαμε στὰ «ἑβραϊκὰ τὰ μνήματα», ὅπου ὑψώνονται σήμερα τὰ πανεπιστημιακὰ κτίρια. Σ' ἐκεῖνα τὰ ὑψώματα, ἀσφαλισμένοι πιά, εἶχαν μαζευτεῖ χιλιάδες ἀνθρώποι μὲ

ὅ,τι εἶχαν περισώσει, καὶ παρακολουθοῦσαν τὴ φοβερὴ φλογοθάλασσα καὶ τοὺς καπνοὺς ποὺ σκέπαζαν ὅλη τὴ Θεσσαλονίκη. Εἶχαμε χαθεῖ καὶ ἀποκοπεῖ πιά ἀπὸ τὴν οἰκογένειά μας, ὥσότου κάποια ὥρα μέσα στὴ νύχτα ἀκούσαμε τὴ φωνὴ τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ μας νὰ μᾶς καλεῖ δυνατὰ μὲ τὰ ὀνόματά μας, περνώντας μέσα ἀπὸ τὶς τρομοκρατημένες οἰκογενειακὲς ὀμάδες, τὶς καθισμένες ἐπάνω στὶς πλάκες τῶν ἐβραϊκῶν τάφων. Ἔτσι μᾶς βρῆκε καὶ μᾶς ὀδήγησε κοντὰ στὸν πατέρα καὶ στὴ μητέρα μας ποὺ εἶχαν φτάσει μὲ μερικὰ πράγματα ἐμπρὸς στὴν εἴσοδο τοῦ νεκροταφείου τῆς Εὐαγγελίστριας. Ἐκεῖ, ἐπάνω σ' ἓναν καναπέ, καταπονημένος ἀπὸ κούραση καὶ ἀγωνία, ἔπεσα καὶ κοιμήθηκα.

1. Ἡ πυρκαϊὰ κατακαίει τὶς νοτιοδυτικὲς καὶ κεντρικὲς συνοικίες τῆς Θεσσαλονίκης

Ἡ παλιὰ ὁμῶς, ἡ γραφικὴ, Θεσσαλονίκη εἶχε χαθεῖ γιὰ πάντα. Παλιὸς Θεσσαλονικὸς ὁ Ἰσραηλίτης Λέον Αbastado, τὸ ἐπόμενο ἔτος, 1918, ἐκδίδοντας σὲ δεύτερη ἐκδοση τὸ βιβλίο του «La perle de l' Egée. Salonique ce qu'elle fut» (Τὸ μαργαριτάρι τοῦ Αἰγαίου. Θεσσαλονίκη, αὐτὴ ποὺ ὑπῆρξε), γράφει σὰν σὲ πρόλογο (Quelques mots d' à-propos) τὰ ἑξῆς: «Ἡ τρομακτικὴ πυρκαϊὰ τῆς 5/18 Αὐγούστου 1917 μεταβάλλοντας σὲ στάχτη τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πόλης, κυρίως τὴ Λεωφόρο τῆς Νίκης καὶ τὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τῆς κάτω πόλης, ἄλλαξε ἀπόλυτα τὴν ὄψη τῆς πόλης, ποὺ ἔγινε δυσκολογνώριστη. Οἱ φλόγες, θρεμμένες ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἀέρα τοῦ Βαρδάρη, ποὺ ἔχει πολλαπλασιάσει τὶς συμφορὲς στὴ Θεσσαλονίκη, κατέστρεψε μέσα σε λίγες ὥρες, καθετὶ ποὺ ἔκανε πόλη εὐπορη τὴν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας. Οἱ μεγάλες τῆς ἀρτηρίες, οἱ γεμάτες ζωὴ, ὅπου οἱ πολύχρωμοι πληθυσμοὶ αὐτοῦ τοῦ αἰώνιου ἀνακατώματος σκουντουφλοῦσαν ἐπάνω σὲ ὄλους τοὺς τύπους τῶν στρατιῶν

τῆς Ἀνατολῆς, αὐτὰ τὰ εὐρύχωρα μαγαζιά, αὐτὰ τὰ πολυτελῆ ξενοδοχεῖα, αὐτὰ τὰ καφενεῖα, τὰ πάντοτε γεμάτα ἀπὸ κόσμο, αὐτοὶ οἱ ὑπέροχοι κινηματογράφοι, αὐτοὶ οἱ λεπτοὶ μιναρέδες, ποὺ λόγχιζαν τὸν οὐρανό, αὐτὴ ἡ πλατεία Ἐλευθερίας (βλ. φωτογραφία 2), ποὺ ἡ κυρία Tinayre¹ τὴ σύγκρινε μὲ ἓνα μικροσκοπικὸ βουλευβάρτο τοῦ Παρισιοῦ, ὅλ' αὐτὰ ἔχουν ἐξαφανιστεῖ ἀφήνοντας πίσω τους σωροὺς ἀπὸ ἐρείπια, καί, σὰν μιὰ ἔρημη Σιών, ἡ Θεσσαλονίκη πεσμένη θλιβερά στὰ γόνατά της, βρίσκεται μέσα στὴν ἐρήμωση καὶ στὴν καταστροφή!...

2. Ἡ παλιὰ πλατεία Ἐλευθερίας πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαϊά

Κατὰ μῆκος αὐτῆς τῆς ὑπέροχης παραλίας, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ πιὸ ὠραῖο στολίδι τῆς πόλης, καὶ ἐδῶ κι ἐκεῖ, σὲ μερικοὺς δρόμους, μὲ συσσωρευμένα ἐρείπια, ὑψώνονται, τώρα πανάθλια οἰκήματα, παράγκες ποὺ ἔχουν πολὺ λίγη σχέση μετὰ τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς Μητρόπολης τοῦ Αἰγαίου». Συνεχίζοντας ὁ Abastado λέγει ὅτι ἡ φωτιά ἐξαφάνισε τὰ περισσότερα νέα σπίτια καὶ καταστήματα τῆς κάτω πόλης, ἐνῶ δὲν πείραξε, ἀφοῦ σταμάτησε μόνη της, τὴν ἐπάνω πόλη καὶ τὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα της μὲ τὰ πανάρχαια λείψανα τοῦ πολιτισμοῦ της (σ. I-III).

1. Tinayre (κυρία Marcelle Chasteau). Γαλλίδα, γυναίκα τῶν γραμμάτων, γεννημένη στὴν Tulle. Ἐγραψε ἐνδιαφέροντα μυθιστορήματα. Ἐπισκέφθηκε, ὅπως φαίνεται, τὴ Θεσσαλονίκη, ἴσως κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου. Τὸ δίτομο «Larousse Universel», ἔκδ. 1922, τῆς ἀφιερώνει μερικές γραμμές.

Ἡ πυρκαϊὰ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1917 εἶναι ἀσφαλῶς ἡ μεγαλύτερη ἀπ' ὅσες εἶχαν συμβεῖ στο παρελθόν, οἱ ὁποῖες ἔβρισκαν βέβαια εὐφλεκτο ὑλικό στους ξύλινους σκελετούς τῶν σπιτιῶν, στους τσατμάδες¹. Ἡ τελευταία ὅμως τοῦ 1917 κατέστρεψε τὰ ὄραθα καὶ γραφικὰ κτίρια τῆς παραλίας, τὰ ὁποῖα μνημονεῦει ὁ Abastado. Μιὰ μικρὴ ἰδέα τῶν κτιρίων αὐτῶν πρὶν καὶ μετὰ τὴν πυρκαϊὰ μᾶς δίνει ἡ συγκριτικὴ ἐξέταση δύο φωτογραφιῶν τῆς νοτιοδυτικῆς παραλίας, τὶς ὁποῖες παρουσιάζω παρακάτω (εἰκ. 3 καὶ 4).

3. Ἡ λεωφόρος Νίκης πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τῆς, κοντὰ στὴν πλατεία Ἐλευθερίας

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ παραθέτω καὶ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ὑπ' ἀριθ. 30/1 Ἰουνίου 1876 ἀνέκδοτη ἐκθεση τοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας Gerhard Ritter von Chiari πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν κόμη von Andrassy, ἀπόσπασμα ποὺ ἀντέγραψα ἀπὸ τὸν εἰδικὸ φάκελο τοῦ Haus-Hof-und Staatsarchiv, τὸ ὁποῖο μιλεῖ γιὰ μιὰ προηγούμενη πυρκαϊὰ στὴ Θεσσαλονίκη, τῆς 1ης Ἰουνίου 1876, πού, ἂν δὲν πῆρε τρομακρικὲς διαστάσεις, τὸ ὀφείλει στὴν ἀπόλυτη νηνεμία ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν πόλη. Δὲν φυσοῦσε ὁ Βαρδάρης. Ὁ Risal δὲν μνημονεῦει τὴν πυρκαϊὰ αὐτὴ κα-

1. Γιὰ τὶς πυρκαϊὲς τοῦ παρελθόντος βλ. στοῦ Risal, ἔ.ἀ., σ. 211, καὶ Α. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 312-313.

θόλου¹, ἀλλὰ μιὰ ἄλλη τοῦ ἐπόμενου ἔτους. Ἀσφαλῶς κάνει λάθος στή χρονολογία. Μεταφράζω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα: «Σήμερα γύρω στις 3 τὸ πρωὶ ξέσπασε μιὰ μεγάλη πυρκαϊὰ στὸ κέντρο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ πάνω ἀπὸ 100 σπίτια καὶ πολλὰ καταστήματα ἔγιναν παρανάλωμα τῶν φλογῶν. Ἄν δὲν εἶχε κυριαρχήσει μιὰ ἀπόλυτη νηνεμία, ἢ οἰκοδομῆ

4. Τὸ ἴδιο τμήμα τῆς πόλης μετὰ τὴν πυρκαϊὰ

τοῦ γενικοῦ προξενείου ποὺ βρίσκεται στὴν ἄμεση γειτονιὰ τοῦ τόπου τῆς πυρκαϊᾶς², θὰ εἶχε ἀρπαχτεῖ ἀπὸ τὶς φλόγες. Οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ τὰ πληρώματα τῶν ἐδῶ ἀγκυροβολημένων ξένων πολεμικῶν, κυρίως τῆς φρεγάτας τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος "Radetzky" ἔλαβαν, μὲ ἔξοχο τρόπο, μέρος στὴν κατάσβεση, καὶ μόνο χάρις στὶς ἐνέργειες καὶ στὴν αὐτοθυσίᾳ τους ἔγινε δυνατὸν νὰ κατανικηθεῖ ἡ πυρκαϊὰ τόσο γρήγορα.

1. R i s a l, ἔ.ἀ., σ. 211.

2. Ποῦ ἀκριβῶς βρισκόταν τὸ αὐστριακὸ προξενεῖο δὲν γνωρίζω. Πάντως νομίζω ὅτι θὰ ὑψωνόταν στὸ κέντρο, πρὸς τὴν παραλία κοντὰ στὴ μητρόπολη, γιὰ νὰ ἐνδιαφερθοῦν τόσο πολὺ τὰ πυροσβεστικὰ μέσα ἰδίως τοῦ πολεμικοῦ «Radetzky», ὅπως ὁμολογεῖ ὁ αὐστριακὸς πρόξενος. Ἔτσι ἴσως ἐξηγοῦνται καὶ οἱ εὐχαριστίες τοῦ ἴδιου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης.

Ὁ ἐδῶ ὀρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος, ἀμέσως μετὰ τὴν κατάσβεση τῆς πυρκαϊᾶς, παίρνοντας ἀπ' αὐτὴ ἀφορμὴ, μὴ ἐξέφρασε τὶς βαθύτατες εὐχαριστίες τῆς ἐδῶ ἑλληνικῆς κοινότητος γιὰ τὴν μέχρι θυσίας χρησιμη βοήθεια ποὺ πρόσφερε τὸ ἐπιτελεῖο καὶ τὸ πλήρωμα τῆς φρεγάτας "Radetzky". Ὁ μὴ μνημονευόμενος ἀρχιεπίσκοπος ἦταν, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὁ ἐπιφανὴς ἱεράρχης Ἰωακείμ (9 Ἰανουαρίου 1874-4 Ὀκτωβρίου 1878), ὁ μετέπειτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωακείμ Γ'.

3. Ἀλλὰ ἄς ἰδοῦμε τώρα τὴν περιγραφή τῆς μεγάλης πυρκαϊᾶς τοῦ 1917 ἀπὸ τὸν Dufour de la Thuillierie. «Ἐχω ἰδεῖ τὸν Ἅγιο Πέτρο τῆς Μαρτινίκας νὰ καταστρέφεται ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τοῦ ἠφαιστείου τοῦ ὄρους Peleé· καὶ τὸ τραγικὸ μεγαλεῖο τῶν φλογερῶν νεφῶν, ποὺ ἀκολούθησαν τὴν καταστροφή τῆς 8ης Μαΐου 1902 καὶ ἀποτελείωσαν τὸ ἔργο τοῦ θανάτου, ὅπου χάθηκε ἓνας πληθυσμὸς 35.000 κατοίκων, ἔχει χαραχτεῖ στὴ μνήμη μου. Ἐπρόκειτο γιὰ ἓναν κατακλυσμὸ, ποὺ τὸν προκάλεσε ἡ ἀνίκητη δύναμη τῆς γήινης φωτιᾶς.

Ἐδῶ (στὴ Θεσσαλονίκη), εἶδα νὰ καίονται τὰ 2/3 σχεδὸν τῆς παλιᾶς Θεσσαλονίκης, ἤτοι ἓναν οἰκισμὸ πάνω ἀπὸ 150.000 κατοίκους. Τὴν ἐξωκεντρικὴ ὅμως θέση (ἐξω ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο περίβολο) τῆς νέας Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς συνοικίας, τῆς λεγόμενης τῆς ἐξοχῆς, τὴ σεβάστηκε ἡ θεομηνία τῆς πυρκαϊᾶς.

Ἦταν τὸ ἀπόγευμα ἑνὸς Σαββάτου, καὶ ἤμουν στὰ γραφεῖα τοῦ Ναυτικοῦ, ὁδὸς Σαλαμίνας, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Q.G.A.A. (στρατηγεῖο τῶν συμμαχικῶν στρατιῶν), ὅταν ἔμαθα ὅτι ἡ φωτιὰ εἶχε ἀρπάξει ἓνα σπῆτι τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς πόλης, ὅχι μακριὰ ἀπὸ τὰ τεῖχη. Ἡ πυρκαϊὰ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς "διάφορες εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων", ἀσήμαντο γεγονός στὴν Ἀνατολή, ἐξαιτίας τῆς συχνότητάς του. Ἐνα ἔλεεινὸ οἶκημα μὲ πηλὸ περισσότερο ἢ λιγότερο, μιὰ φτωχὴ οἰκοσκευὴ ἀποτελούμενη ἀπὸ λίγα πράγματα, μιὰ ἢ περισσότερες οἰκογένειες ποὺ καταντοῦν σ' ἓνα βαθμὸ μεγαλύτερης ἀθλιότητος, δὲν εἶναι κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ συγκινεῖ τὴν καρτερικὴ μοιρολατρεία τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς. Μόλις κινοῦνται γιὰ νὰ σβήσουν τὴ φωτιὰ. Αὐτὴ ὅμως τὴ φορὰ διαδόθηκε ἡ φήμη ὅτι μέγας σωρὸς ἀπὸ σπῆτια ἔπαιρνε φωτιὰ, καὶ ἡ συμφορὰ ἀπειλοῦσε νὰ ξαπλωθεῖ πολὺ, γιατί ἔλειπε τὸ νερὸ γιὰ νὰ τὴν καταπολεμήσει. Σὰν δυτικοευρωπαῖος περίεργος, διευθύνθηκα πρὸς αὐτὴ τὴν πλευρά, ἀνήσυχος ποὺ διαπίστωνα ὅτι ὁ Βαρδάρης φουσοῦσε μὲ πάρα πολὺ μεγάλη σφοδρότητα, καὶ ποὺ ἡ ἔστια τῆς φωτιᾶς ἦταν ἀκριβῶς στὰ δυτικὰ τεῖχη. Ὅπως τὸ

1. Βλ. Ἄθ. Ἀγγελοπούλου, Αἱ ξένοι προπαγάνδαι εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πολυανῆς κατὰ τὴν περίοδον 1870-1912, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 119.

εἶπε ἓνας πνευματώδης συγγραφέας, “ὁ Βαρδάρης εἶναι ὁ μιστράλ¹ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ εἶναι ἓνας σκληρὸς βουνίστιος ἀέρας, ποὺ ἐφορμᾷ σὰν καταιγίδα ἀπὸ τὰ ἄγρια Βαλκάνια”. Εἶναι ἓνας δυτικὸς ἢ βορειοδυτικὸς ἄνεμος. Σπρώχνει λοιπὸν τὶς φλόγες πρὸς τὴν πόλη, τῆς ὁποίας οἱ κατασκευές καὶ οἱ ξυλοδεσιές τῆς ἔχουν ξεραθεῖ ἀπὸ ἓνα καυτὸ καλοκαίρι χωρὶς βροχή. Μιά καταστροφή ἐπισπεύδεται. Καὶ πλησιάζοντας βλέπω μιὰ ποσότητα ἀπὸ ἀκίνητα νὰ πιάνουν φωτιά με ἐκπληκτικὴ ταχύτητα. Ὁ πληθυσμὸς μετακομίζει βιαστικὰ καὶ φεύγει, παίρνοντας κατὰ τύχη, ρουχισμό, στρώματα, κομμάτια ἀπὸ ἐπιπλα, μέσα σὲ μιὰ τρελὴ ἀταξία. Μερικοὶ ἀποσποῦν παντζούρια καὶ τὰ ρίχνουν στὸν δρόμο, στὴν τύχη, μαζὶ με ὅ,τι μποροῦν ν’ ἀδειάσουν. Θλιβερὸ θέαμα, ἀξιοθρήνητη καὶ σπαρακτικὴ ἐξοδος φτωχῶν, ἔπειτα, σὲ λίγο, πλουσίων, ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδιῶν, γέρον ποὺ τρέχουν με σπρωξιές μέσα στὰ δρομάκια τὰ φραγμένα ἀπὸ πράγματα τ’ ἀποθεμένα ἄνω-κάτω, ποὺ ἀρχίζουν νὰ τὰ λεηλατοῦν. Καμιὰ ὑπηρεσία γιὰ τὴν τάξη, χωρὶς νερό, χωρὶς πυροσβεστικὲς ἀντλίες, ἀπουσία ἀρχῶν² εἴμαστε στὴν Ἀνατολή.

Μποτιλιάρισματα στοὺς μικροὺς δρόμους: αὐτοὶ ποὺ φεύγουν καὶ αὐτοὶ ποὺ ξανάρχονται με κᾶρα, ἀνακατώνονται καὶ κλείνουν τὸν δρόμο βρίζοντας ὁ ἓνας τὸν ἄλλον. Σ’ ἓνα μονοπάτι, κατὰ μῆκος τῶν τειχῶν, εἶναι καθισμένοι γέροι ἄνθρωποι, ἄφωνοι, κατηφεῖς καὶ καρτερικοί, κοιτάζοντας τὸ θέαμα με μιὰ φανερὴ ἀδιαφορία. Μιά φτωχὴ μητέρα, ξαπλωμένη στὸ ἔδαφος, δίνει τὸ στήθος τῆς στὸ μωρὸ τῆς. Μολαταῦτα ἡ κάψα ποὺ ξεχύνεται ἀπὸ τὴν ἐστία τῆς φωτιάς μεγαλώνει πιά.

Στις 7 ἢ ὡρα 300 σπίτια εἶχαν καταστραφεῖ καί, με τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀνέμου ποὺ ἐπέμενε, ἡ πυρκαϊὰ ξαπλώνεται με μιὰ τρομακτικὴ ταχύτητα. Στις 8 ἢ μισὴ πόλη βρισκόταν μέσα στὶς φλόγες, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατόν πιά στὸ ἐξῆς ν’ ἀναχαιτιστεῖ ἢ θεομηγνία.

Ἡ ἀδυναμία καὶ ἡ ἀδράνεια τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ἐπέβαλαν στοὺς συμμάχους νὰ δράσουν γιὰ λογαριασμὸ τους. Οἱ ἄνδρες τοῦ μηχανικοῦ, Γάλλοι καὶ Ἀγγλοὶ, ἀνατίναξαν αὐτὰ ποὺ μποροῦσαν, γιὰ νὰ σταματήσουν τὴν καταστρεπτικὴ φωτιά ποὺ συνεχῶς κέρδιζε ἔδαφος. Τίποτε δεν μποροῦσε πιά νὰ γίνει. Ὅλη τὴ νύχτα τότε, ἀπὸ τὴ γέφυρα τῆς “Πατρίδας” (πολεμικοῦ πλοίου) παρακολουθήσαμε σὰν ἀπὸ ἓνα ὕψωμα τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ θέαμα ποὺ εἶχε ἓνα τρελὰ τραγικὸ μεγαλεῖο. Στὸν νοῦ ὄλων μας ἤλθε ἡ σκέψη τοῦ Νέρωνα ποὺ ἀποθαύμαζε τὴν πυρκαϊὰ τῆς Ρώμης.

1. Δυτικὸς βορειοδυτικὸς ἄνεμος. ὁ κοινῶς λεγόμενος μαιστρός. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Βαρδάρη κατὰ τὴν πυρκαϊὰ βλ. Β. α. σ. D. Κ υ ρ ι α ζ ο υ λ ο υ ς, *The Weather in Thessaloniki during the Fire of the Eighteenth to the Twentieth of August 1917*, «Ἐπιστ. Ἐπετ. Φυσ.-Μαθημ. Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης» (1974), σ. 327-339.

Ἐκ τῆς ἀποθήκης ἀπὸ λάδι, ἀπὸ βενζίνη, ἀπὸ οἰνόπνευμα, καθὼς ἐπίσης κρυφῆς ἀποθήκης ἀπὸ μπαρούτι καὶ δυναμίτιδα, ποὺ δὲν ἔλειπαν βέβαια σ' ἓνα τόπον ἐτοιμασμένο γιὰ ἀγῶνες καὶ ἐπαναστάσεις. Παρατηροῦνταν τεράστιες ἀναλαμπές, ποὺ τὸ ὕψος τους ἔφτανε τὰ 100 μέτρα. Πελώριες δέσμες ἀπὸ σπίθες ἀναπηδοῦσαν ἀπὸ τὶς στέγες ποὺ κατέρρεαν, καὶ πολλές φορές ἢ μυτερὴ κορυφὴ ἑνὸς ἄσπρου καὶ θελκτικοῦ μιναρέ, περικαλυμμένη ἀπὸ τσίγκο καὶ μολύβι, θερμασμένη ὥσπου νὰ πάρει τὸ κόκκινο χρῶμα καὶ κατόπιν τὸ ἄσπρο, ἔδινε, προτοῦ καταρρεῦσει, τὴν εἰκόνα ἑνὸς γιγάντιου κηροπηγίου, ποὺ φώτιζε, σὰν μιὰ σκηνογραφία τῆς κόλασης, μιὰ διακόσμηση ἀπὸ κόκκινο χρῶμα καὶ καπνούς... Καὶ ὁ ἀέρας φουσοῦσε πάντοτε, ζαπλώνοντας ἀδιάκοπα τὴ ζώνη τῆς καταστρεπτικῆς φωτιᾶς. Τὰ κτίρια τὰ κατεχόμενα ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ, ἀπειλημένα, ἐκκενώνονταν βιαστικά, καὶ χρειάστηκε νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ λιμάνι, ἐπειδὴ οἱ ἐξακοντιζόμενες σπίθες ἀπειλοῦσαν νὰ κάψουν κάθε ἀντικείμενο ποὺ ἐπέπλεε. Ἦδη δύο μαοῦνες μὲ φορτία ἀπὸ βενζίνη καὶ λάδι παρασύρονταν φλογισμένες μέσα στὸν ὄρμο. Οἱ Ἄγγλοι τὶς βύθισαν μὲ κανονιές. Ὅλα τὰ πλοῖα στὸ λιμάνι ἄλλαξαν ἀγκυροβόλια.

Ἡ παραλιακὴ λεωφόρος τῆς Νίκης, ποὺ βρίσκεται ἔμπρὸς στὸν ὄρμο, ὅπου ὑπῆρχαν ὠραῖα καὶ κλούσια σπίτια, παίρνει ξαφνικά καὶ σύγχρονα φωτιὰ σὲ ὅλο τὸ μήκος της (βλ. εἰκ. 5): ἡ φωτιὰ, ποὺ μεταδόθηκε ἀπὸ ἓνα ρυάκι φλεγόμενου οἰνοπνεύματος, κάλαζε κυριολεκτικά ἀπὸ τὸ ἓνα ἀκίνητο στὸ ἄλλο. Τότε, ἔμπρὸς στὰ μάτια μας, ἀπλώθηκε ἓνα πυρακτωμένο καμίνι σὲ ἔκταση δύο περίπου χιλιομέτρων, σκορπίζοντας ἓνα ἀπέραντο σύννεφο καπνοῦ ποὺ κάλυψε τὸν ὄρμο. Μεγάλες σπίθες ἐξακοντίζονταν παντοῦ· καὶ γιὰ προφύλαξη ἀναγκαστήκαμε νὰ μαζέψουμε τὶς σκηνές μας.

Τὸ κακὸ δὲν σταμάτησε ὅλη τὴ νύχτα. Τὰ στρατεύματα ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἔργο γιὰ τὴ διάσωση χιλιάδων καὶ χιλιάδων δυστυχισμένων ποὺ δὲν εἶχαν καταφύγιο καὶ στερήθηκαν τὰ πάντα. Πολλοὶ κατέφυγαν στὰ πλοῖα μας. Τὸ ναυτικὸ συνέβαλε πολὺ στὸ ἔργο τῆς διάσωσης καὶ στὴν ὀργάνωση τῆς βοήθειας. Οἱ ναῦτες μας, κατὰ τὴ συνήθειά τους, ἔκαναν θαύματα, γιὰ νὰ σώσουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ σκεύη τους, καὶ ἡ ἄγρυπνὴ δράση τους, μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν πυροσβεστικῶν ἀντλιῶν τῶν ρυμουλκῶν τους, ποὺ ἐπιδέξια τὰ ἔθεσαν σὲ ἐνέργεια, κατόρθωσαν νὰ διασώσουν ἀπὸ τὴ φωτιὰ τὸ γενικὸ στρατηγεῖο ποὺ εἶχε κιόλας ἐκκενωθεῖ.

Ἡ πυρκαϊὰ διαρκοῦσε πάντοτε, ὅταν φάνηκε ἡ αὐγὴ τῆς Κυριακῆς τῆς 19ης Αὐγούστου. Ὅ,τι ἔμενε ἀπὸ τὴν πόλη θὰ γινόταν, μὲ τὴ σειρὰ

του, τὸ θῦμα τῶν φλογῶν, ἂν τὸ τέλος τῆς ὀρμῆς τοῦ ἀνέμου καὶ προπάντων ἢ ἀναστροφή τῆς διεύθυνσός του δὲν σταματοῦσε τὴ θεομηνία, πρὶν τελειώσει ἡ μέρα. Ἄλλὰ ἡ κάτω πόλη, σὲ ὅλο τὸ μήκος της καὶ σὲ βάθος 800-1200 μέτρων, εἶχε ἀθεράπευτα καταστραφεῖ. Καὶ ἦταν τὸ πλούσιο καὶ ἐμπορικὸ τμήμα της· ἡ οἰκονομικὴ καίαστροφὴ ἦταν πελώρια.

5. Διὸ καμένες οἰκοδομὲς τῆς λεωφόρου Νίκης, ὅπου τὸ σημερινὸ ἐστιατόριο «Ὀλυμπος-Νάουσα»

Μιὰ τόσο φοβερὴ πυρὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ σβηστεῖ ἀπότομα. Μερικὲς φωτιὲς ἐξακολούθησαν κατὰ τόπους, καὶ ἀκόμη, ὕστερ' ἀπὸ 48 ὥρες, ἔπρεπε νὰ καταπολεμηθοῦν καὶ νὰ δαμαστοῦν μεγάλες ἐστίες φωτιάς¹.

1. Θυμοῦμαι πῶς πολλὰς μέρες ἀργότερα, ὅταν εἶχε πιά περάσει ὁ τρόμος τῶν κα-

Τὸ ἔργο τῆς καταστροφῆς εἶχε συντελεστεῖ... Γιὰ νὰ προσθέσω ἐδῶ καὶ μιὰ πολεμικὴ νότα—ποῦ πέρασε πάντως σχεδὸν ἀπαρατήρητη—ἓνα γερμανικὸ ἀεροπλάνο ποῦ διαδέχθηκε ἓνα ἄλλο ποῦ εἶχε ἔλθει γιὰ ἀναγνώριση τῆς πυρκαϊᾶς, ἔριξε ἀπὸ πολὺ ψηλὰ μερικὰς βόμβες καὶ ἔπεσαν στὴ θάλασσα, πολὺ κοντὰ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ λιμανιοῦ. Δὲν ἔκαναν ζημιὰς καὶ δὲν εἶχαμε παρὰ τρεῖς μόνον ἄνδρες ἐλαφρὰ πληγωμένους, ἀκριβῶς ἐπάνω στὸ μικρὸ μας νοσοκομειακὸ πλοῖο “Ἀριάδνη”, προορισμένο γιὰ νὰ μεταβιβάσουν τοὺς ἀσθενεῖς ἀπὸ τὸ λιμάνι στὰ μεγάλα μεταφορικὰ νοσοκομειακὰ πλοῖα.

20 Αὐγούστου 1917. Ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ἐμπορικὴ, ἡ πλούσια, ἡ ζωντανή, ἡ καρδιὰ τοῦ εὐρύχωρου οἰκισμοῦ ποῦ ἀπλώνεται μέσα στὸν περίβολο τῆς ἀρχαίας πόλης, δὲν εἶναι πιά παρὰ ἓνας σωρὸς ἀπὸ φλεγόμενα συντρίμια καὶ καπνίζοντα ἑρείπια. Σ' αὐτὴ τὴν ἐρήμωση προστίθεται ἡ φρικὴ μιᾶς ἄλλης ζοφερότητας: ὁ ἐκτραχηλισμὸς τοῦ ἀνθρώπινου κτήνους ποῦ ἐποφελεῖται ἀπὸ τὴ συμφορὰ, ποῦ λεηλατεῖ, ποῦ ἀναστατώνει, ποῦ πίνει... Ὁ στρατηγὸς¹ ἐνήργησε νὰ ἔλθει μιὰ ἴλη ἵππικῶν τοῦ τόπου καὶ τρία τάγματα ἀλπινιστῶν γιὰ νὰ προστατεύουν τὰ ἑρείπια καὶ νὰ τὰ ὑπερασπίζονται ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ ἑνὸς θλιβεροῦ ὄχλου.

Ἡ ἐρήμωση βασιλεύει τώρα ἐκεῖ ὅπου γινόταν μιὰ ζωηρὴ ἐμπορικὴ κίνηση ἀλλὰ χωρὶς εὐσυνειδησία. Ἀποθήκες τῶν πιὸ ποικίλων ἐμπορευμάτων, ὠραῖες κατοικίαι, καταστήματα κάθε εἶδους, καθὼς ἐπίσης ἐκκλησίες καὶ τζαμιά ἄφησαν στὶς θέσεις τοὺς στάχτες καὶ μαυρισμένα συντρίμια. Ὁλόκληρος ἓνας πλοῦτος—ποῦ δὲν μεταμορφώθηκε σὲ ἀγαθοεργίαις πρὸς τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς ἀπόκληρους τῆς ζωῆς, καὶ ποῦ δὲν ἦταν παρὰ ἓνα μέσο γι' ἀπόλαυση, διαφθορὰ καὶ ἐπίσης γιὰ καταπίεση—εἶχε ἐκμηδενιστεῖ. Ὁ Χρυσὸς Μόσχος, ποῦ λατρευόταν πολὺ ἐδῶ, εἶχε τσακιστεῖ. Ἀλίμονο! πολλοὶ μαζεύουν τώρα τὰ συντρίμια του γιὰ νὰ τὸν κάνουν νὰ ξαναγεννηθεῖ.

24 Αὐγούστου 1917. Δὲν θὰ γνωρίσουμε ποτὲ τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸ τῶν θυμάτων ποῦ χάθηκαν σ' αὐτὴ τὴ μεγάλη πυρκαϊά. Πιστεύεται ὅτι ἦταν λίγοι. Μολαταῦτα ἡ ὁσμὴ τῶν ἑρειπίων ἀποκαλύπτει μερικά... Κατὰ τὶς

τοίκων καὶ ἡ ζωὴ ἄρχισε νὰ παίρνει τὸν κανονικὸ τῆς ρυθμὸ, ἐπιστρέφοντας τὰ βράδια μὲ τὸν πατέρα μου ἀπὸ τὴν ἀποθήκη καπνῶν στὴν ὁδὸ Ὀλυμπίου Διαμαντῆ ἀρ. 18 ποῦ τὴν εἶχε μεταβάλει τώρα σὲ κατάστημα μετὰ τὸ κάψιμο τοῦ καταστήματός του τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου, ἔβλεπα φλογισμένες ἀνθρακίαις μέσα στοὺς τριγυρισμένους ἀπὸ τοίχους χώρους τῶν μαγαζιῶν καὶ σπιτιῶν.

1. Ὁ Sarrail, ὁ ὁποῖος ἄφησε κακὰς ἀναμνήσεις στοὺς Ἕλληνες κατοίκους, γιὰτὶ στάθηκε ἀπέναντί τους δὺσπιστος καὶ ἐχθρικός (βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ἡ Θεσσαλονίκη, ἔ.ἀ., σ. 73, ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

ἐπίσημες διαπιστώσεις, 70.000-80.000 ἔμειναν χωρίς κατάλυμα καὶ χρειάστηκε νὰ τοὺς στεγάσουν καὶ νὰ τοὺς συντρέξουν ἐπειγόντως¹.

Τὰ δύο πέμπτα τῶν σπιτιῶν ὄλου τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης (ἂν συμπεριλάβουμε τὸ προάστιο τῶν ἐξοχῶν, ποὺ ὀποτελεῖ μιὰ νέα πόλη καὶ ἐκτείνεται σὲ πολλὰ χιλιόμετρα) ἔχουν ὀλότελα καταστραφεῖ. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐρειπίων εἶναι τρία περίπου τετραγωνικά χιλιόμετρα. Εἶναι τρομακτικό! Τὸ ἐμπορικό καὶ πλούσιο τμήμα ἔχει πληγεῖ περισσότερο, καὶ τὰ 8/10 τῶν συφοριασμένων, εἶναι, φαίνεται, Ἰσραηλίτες. Ἡ ἐπάνω τουρκικὴ πόλη, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος της, πολὺ φτωχικὴ, γλύτωσε. Ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια, ἢ καταστροφή τῆς παλαιᾶς καὶ ὀραίας ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, πλούσια σὲ μωσαϊκὰ καὶ γλυπτά, εἶναι μιὰ ἀνεπανόρθωτη ἀπώλεια. Ὁ τάφος τοῦ Ἀγίου (4ος αἰ.), πάτρωνα τῆς ὀρθόδοξης πόλης, ἔμεινε ἄθικτος μέσα στὸ πέτρινο πλαίσιο μιᾶς μικρῆς ἐκκλησίας ἔξω ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα, ἂν καὶ βρίσκεται κοντὰ στὴν εἰσοδὸ του. Ἡ καθολικὴ ἐκκλησία τῆς ἀποστολῆς τῶν Λαζαριστῶν εὐτυχῶς σώθηκε. Ἡ φωτιὰ σταμάτησε ἐμπρὸς στοὺς τοίχους, ἀλλὰ κατέστρεψε τὰ νίτραυα τῆς βόρειας πλευρᾶς, ἐνῶ ἀποτέφρωσε τὸ μεγάλο οἶκημα τῶν καλογριῶν τοῦ Ἀγίου Βικεντίου (Saint-Vincent de Paul), καὶ τὰ συνεχόμενα σχολεῖα.

Τίποτε τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ ἀπὸ τὸ νὰ διατρέξεις τὸ θέατρο τῆς συμφορᾶς. Τὴν πέμπτη μέρα μετὰ τὴν καταστροφή πυρωμένες ἐστίες κατατρῶγουν ἀκόμη σιγὰ-σιγὰ ὄ,τι εἶναι δυνατόν νὰ φαγωθεῖ. Σιδερένιοι σκελετοί, συστραμμένοι, γκρεμισμένοι, ἀνακατωμένοι, σ' ἓναν ἀληθινὸ κυκλώνα, δείχνουν τὴ θέση τῶν ὀραίων οἰκοδομῶν· ἄλλοῦ δὲν ὑπάρχουν πιὰ παρὰ στάχτες μέσα στὸν λάκκο ποὺ σχηματίστηκε ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν θεμελιῶν: αὐτὰ εἶναι τὰ λείψανα τῶν σπιτιῶν ἀπὸ ξύλα καὶ πηλό. Πλευρῆς τοίχων ἐτοιμόρροπες μὲ παράξενες μορφές, ὄλ' αὐτὰ ἀναπαριστάνουν ἓνα ἀληθινὸ τοπίο θανάτου καὶ ἐρήμωσης. Γιὰ ν' ἀποφευχθοῦν δυστυχήματα, θὰ χρειαστεῖ νὰ γκρεμίσουν ὄ,τι μένει ὀρθιο μὲ ἀπειλητικὴ ἰσορροπία...

Ὅλ' αὐτὰ τὰ ἐρείπια θ' ἀπομακρυνθοῦν; Γιὰ πολὺ καιρὸ, χωρίς ἀμβιβολία, θὰ μιλοῦν στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917, ποὺ ὀρισμένα σημάδια της θὰ μείνουν».

ΑΠΟΣΤ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

1. Βλ. Παπαστάθη, ἔ.ἀ., σ. 148 κ.έ., Joseph Nehama, Histoire des Israélites de Salonique, Thessalonique 1978, τ. 6ος καὶ 7ος, σ. 764-770.

SUMMARY

Apostolos Vakalopoulos, The great fire of the 5/18th August 1917 in Thessaloniki.

The author, in this article, collects and exposes the interesting information on the devastating fire of Thessaloniki in 5/18 August 1917 given by R.M.E. Dufour de la Thuillerie, officer of the French navy during world War I (1914-1918) in his book «From Salonique to Constantinople». To this trustworthy information, not exploited until today, Vakalopoulos adds his own memories of this sensational event, as an eight-year old child in this town. R.M.F. Dufour de la Thuillerie makes as well other description of the Byzantine walls and of various neighborhoods of Thessaloniki, especially of the Turkish quarter on the upper town, influenced no doubt by the romantic feeling of Pierre Loti.